

BOD PÉTER ÁKOS¹

EURÓPA GAZDASÁGA A VÍRUS UTÁN: LEGYENGÜL VAGY IMMUNITÁST SZEREZ? THE EUROPEAN ECONOMY AFTER THE VIRUS – IN FRAIL OR IMMUNIZED CONDITION?

A koronavírus-járvány a világtágnál súlyosabb gazdasági visszaesést idézett elő Európában a nagyfokú nyitottsággal járó kitettség és a gazdasági szerkezet következtében. A nem-gazdasági eredetű sokk a korábbi pénzügyi válsághoz hasonlóan ismét aszimmetrikus hatással járt az EU tagállamaiban, és a válság utáni helyreállítási képességek sem egyformák. A két válság nyomán jelentős gazdaságszerkezeti átalakulások indultak el, nemzeti és EU-szinten stratégiai döntések születtek, noha ellentmondásos és improvizáló módon. Ezek nyomán az EU jobb válságviselő képességre tehet szert fontos feltételek teljesülése esetén. Az esszé az európai projekt lehetséges fejlődési útjainak kritikus gazdasági és gazdaságpolitikai tényezőit tekinti át.

The coronavirus epidemic has hit European economy harder than the rest of the world due to its large external exposure and economic structure. This shock of non-economic nature has exerted, similarly to the previous financial crisis, asymmetric impacts on particular EU member states, whose capabilities of recovery from the present downturn are also diverse. These two crises have triggered profound transformation of the economic structure, and have prompted strategic decisions at national and EU level, albeit in controversial and improvising manner. The EU may, as a result, acquire enhanced capacity to cope if some important conditions are met. This essay reviews the critical economic factors of a possible development path for the European project.

ASZIMMETRIKUS VÁLSÁG – GAZDASÁGI ÁTRENDEZŐDÉS BIZONYTALAN KÖRNYEZETBEN

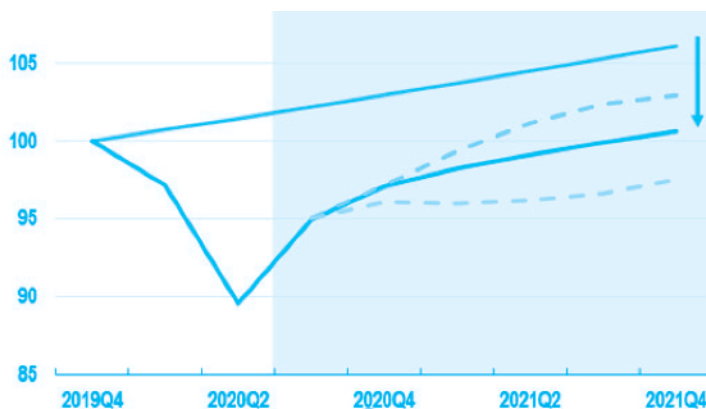
Szokásos közgazdasági elemzési eszközökkel nehezen megragadható feladatra vállalkozik, aki a világgazdaság, és benne az európai gazdaság várható fejlődési pályáját egy előkép nélküli válság közepén próbálja felrajzolni. A szokványos lefutású üzleti ciklus analízise során is fennáll a tévedés esélye, különösen a szakasz vége felé; csak utólag tudható meg, hogy mikor jön el a szakaszhatár. A korábbi konjunktúra-ciklusok adatainak birtokában mégis készíthet informált becslést az elemző. Most nem ez a helyzet. 2020 elején a váratlanul kialakuló járványhelyzet igen mély, de

¹ egyetemi tanár, BCE, az MTA doktora
DOI: 10.14267/RETP2020.03.01

rövid gazdasági leállást okozott Kínában, majd heteken belül súlyos termelés visszaeséssel járt a fejlett világban, és rövid időn belül a Föld minden pontján.

A gazdasági folyamatokban, a társadalmi lét működési módjában törés állt be, ezáltal az addigi folyamatok *extrapolálása* értelmét veszítette. A trendek továbbvezetése legfeljebb tényellenes hipotézisként szerepelhet a különféle forgatókönyvi változatok kidolgozásában. Erre példa az OECD 2020-as előrejelzése, amely a globális kibocsátás három scenáriójához hozza az „mi lenne, ha nincs COVID-járvány” esetet.

1. ábra A globális GDP alakulásának optimista, pesszimista és alap projekciója, valamint a 2019. novemberi előjelzés legfelül

2019. IV. negyedév=100%. Forrás: OECD (2020)

A korábbi trendhez képest a 2020 derekáig bekövetkező globális visszaesés mértéke példa nélküli; a 2008-as pénzügyi válság nyomán fellépő 2009-es gazdasági visszaesés döntően a fejlett világ sajátja volt, a világgazdasági átlag „csupán” a nulla környékére esett vissza. 2020 azonban szinkronizált jellegű visszaesést produkált, és ezúttal nem-gazdasági jellegű a kiváltó ok. A koronavírus-járvány globális és csaknem szinkron jellegéből viszont nem következik, hogy a világ országait, térségeit egyforma módon érintené [IMF, 2020]. Valójában ismét az mutatkozott meg, hogy a gazdaságban *nincsenek szimmetrikus sokkok*. Ugyanaz a külső erőhatás eltérő következményekkel jár minden egyes gazdaságban, és még adott gazdaságon belül is a különböző ágazatokban, térségekben, vállalatcsoportban, munkavállalói vagy fogyasztói rétegek között.

A járvány, mint nem-gazdasági kiváltó ok többlet bizonytalanságot vitt a gazdasági és társadalmi folyamatokba. Érdeemes megvizsgálni az OECD-előrejelzést, különös tekintettel az alapváltozathoz mért két változat közötti nagy különbségre. Ilyen rövid időtávon belül ritka, hogy ekkora eltérés legyen az optimista és az óvatos gazdasági növekedési változat között. A scenárióképző tényezők között alapvetően a járványügy alakulása és az arra adott társadalmi válasz játszik szerepet. Ezek olyan gazdaságon túli tényezők, amelyek mozgását roppant nehéz megítélni, holott gazdasági hatásuk igen nagy. A globális termelési, értékesítési folyamatok váratlan fordulatai szembesítenek a kialakult helyzet legfőbb sajátosságával: a gazdasági folyamatokat érintő *bizonytalanság* (indetermináltság) foka hirtelen megugrott és feltehetően tartósan fennmarad.

A 2020-as válságnak – szemben a korábbiakkal – valóban sajátja, hogy nem a gazdasági szférából indult ki, noha az üzleti működés feltételeit roppant erősen érinti a járvány ügye, ami a gazdaságot és az annak keretül szolgáló társadalmat tekintve externális hatás. A pandémia dolgában az üzleti és politikai döntéshozók tájékozottsága csekély, a lehetséges járványügyi események valószínűsége nem ismert, azaz valóban bizonytalanságról, nem pedig a kalkulálható *kockázat* esetéről van szó.

Továbbá a gazdaságot, a társadalmat a globális járvány kezdeti szakaszában (a 2020-as év szóhasználata szerinti „első és második hullám” alatt) érő megrázkódtatásokban a keresleti szokások és a kínálati viszonyok már 2020-ban jelentősen átalakultak, ráadásul feltételezhetően tartós jelleggel, nem ergodikusan. Ez esetben viszont a V-alakú „visszapattanás” nem reális feltételezés. Az egyéb (U, L, W) alakú gazdasági pályák modellalapú felvázolásánál pedig sok múlik azon, hogy az addig viszonylag stabilnak tekinthető viselkedési minták, szokásos koeficienssek, elfogadható „hüvelykujjszabályok” alkalmazhatóságáról ki milyen feltételezéssel él.

Így van a koronavírus-járvány okozta „nagy leállás” miatti gazdasági aktivitás-csökkenésre vonatkozó előrejelzésekkel is. A nemzetközi szervezetek, intézmények projekciói markáns *térségi eltéréseket* mutatnak [OECD, 2020; IMF, 2020; Fitch, 2020; EB, 2020]. A tőkepiaci és ágazati szintű vizsgálatok különösen divergáló mozgásokat tárnak fel, ami nem meglepő: a vírus elleni védelemmel, a távmunkával, a telekommunikációval kapcsolatos szakágazatokban a kereslet már rövid távon megugrott, miközben a turizmus, légit közlekedés, személyes szolgáltatások terén nagy visszaesés következett be.

De nemcsak ágazati szinten, hanem az igen aggregált mutatószámok (GDP, ipari termelés, külkereskedelmi volumen) terén is nagy térségi szórást mutattak a pandémia első hónapjai alatt közzétett statisztikák. Amint látni fogjuk, jelentősen szóródó rövid- és középtávú hatást prognosztizáltak az elemzők. Azonban már a bázisév (2020) megítélése sem lett egyforma; az alkalmazott modelleken és a gazdasági reakciófüggvényekre vonatkozó feltételezéseken túl a tényadatok lezárásának időpontja is sokat számít: gyorsan változó időkből néhány hét időeltérés is komoly előrejelzési különbségre vezethet. Főleg azonban a modellekben felvett viselkedési függvények különbségei miatt szóródnak a prognózisok. Ezek közül tekintsük az OECD 2020. szeptemberi keltezésű előrejelzését.

1. táblázat Főbb térségek és országok GDP-jének prognosztizált változása (előző év=100 %.)

GDP-változás	2019	2020	2021
Világ	2,6	-4,5	5,0
Euróövezet	1,3	-7,9	5,1
Németország	0,6	-5,4	4,6
Franciaország	1,5	-9,5	4,6
Olaszország	0,3	-10,5	5,4
Egyesült Királyság	1,5	-10,1	7,6
Oroszország	1,4	-7,3	5,0
Kína	6,1	1,8	8,0
Egyesült Államok	2,2	-3,8	4,0

Forrás: OECD (2020)

A mérvadó intézmények elemzői a visszaesést hozó 2020-as válságév közepén készített előrejelzéseikben a *világgazdaság egészére* azt kompenzáló 2021-es növekedési teljesítményt anticipáltak. Ez látszólag a járványhatás gyors felszívódását feltételező, a V-alakú helyreállítási szakaszra hasonlító scenárió megvalósulását vetíti elő, holott valójában az előző év szintjére visszajutó optimista változatok is a korábbi időszak évi 3 és 4%-os világgazdasági növekedési trendjének megtörését fejezik ki. Ha globális átlagban 2021 végére jut vissza az output a válság előtti szintre, az a megelőző hosszú növekedési időszak legalább két évre megszakad – és ez a világszerte, eközben a világgazdaság térségei, országcsoportjai egymástól eltérő pályán haladnak.

A különféle modellalapú előrejelzések megegyeztek abban, hogy a *kínai gazdaság* ütemet veszít, nem is keveset, de technikai értelemben nem szenved el recessziót, és a lapos 2020-as bázison a rákövetkező évben erőteljes helyreállítási reakció várható Kínában. Eszerint a koronavírus-válság alatt megismétlődik az, ami a 2008-as nemzetközi pénzügyi zavarok idején történt: tovább zárul a fejlettségi olló a fejlett világ és Kína között. Ennek a statisztikai ténynek többféle olvasata lehet, és ezek között létezik olyan, amely felerősíti a kínai politikával és Kína gazdasági expanziójával szembeni ellenérzéseket a világban. Nem kell a „kínai vírus” hirdetése ahhoz, hogy a világban és az európai közvéleményben is romoljon Kína megítélése: a folyamat már korábban is megindult, miközben Németország megítélése folyamatosan emelkedett [Ritter–Reinhart, 2020].

A folyamatok politikai gazdaságtani elemzése nyomán viszont lehet más következtetésre is jutni. A pandémia okozta európai, amerikai zavarok kapcsán erős kontrasztnak látszik Kína, ahol látszólag kisebb a gazdasági, üzleti bizonytalanság az erőteljes állami (párt-) kontroll miatt. Azonban a történelmi tapasztalat szerint ahol kisebb a mikroszintű bizonytalanság és gyengébbek a visszacsatolások, mert a túlzott szabályozás következtében a társadalom nem tud reagálni a kihívásokra a maga sokszínű módján, ott lappangva kifejlődhetnek súlyos belső feszültségek. A Kínával kapcsolatos politikai dilemmákhoz társulnak a gazdasági kérdőjelek: a közepes fejlettség csapdája (middle income trap) pontosan Kína kapcsán került be a szakirodalomba. Kína már rég nem szegény ahhoz, hogy olcsó legyen, nagy megtakarítási képességgel, ahol az emberek hatalmas önfeláldozással dolgoznak, de nem is elég gazdag ahhoz, hogy az intézményei tartósak, erősek, teherbírók legyenek. A külpolitikai, katonapolitikai aktivitása esetleg összefügghet a belső viszonyok tényleges feszültségeivel.

Az európai gazdasági viszonyok azonban nem a kínai és egyéb „feltörekvő piaci” gazdaság válsághoz való alkalmazkodása felől ítélandók meg, mivel a 2020-as európai visszaesés mértéke és jellemzői a térség történelmileg elért fejlettségi szintjével, általános gazdasági szerkezeti viszonyaival, társadalmi modelljével szorosan összefüggnek. Szolgáltatásalapú gazdaság, amelyre ráadásul külsőleg igen nyitott, és sűrű kapcsolati hálózat jellemző: ezek szükségszerűen hátránnyként mutatkoztak a pandémia első szakaszában. Nem szükségszerű viszont, hogy a nyugati gazdasági modell említett jellemzői, melyek az eddig elért életnívó megteremtésében kulcsfontosságúak voltak, tartós hátránnyá váljanak a koronavírus utáni világban.

A járvány első szakasza kétségkívül aggasztó adatokat produkált. A pandémia a gazdasági szerkezet, a mozgási szabályok (kínálati oldal) és a fogyasztói szokások, viszonyok (keresleti oldal) gyors változásai nyomán nagyban átrendezte a gazdasági aktivitást Európában országonként és térségenként eltérő módon. Az *európai* gazdasági teljesítmény a kétoldali nyomás következtében 2020 első félévében jelentősen esett; az európai gazdasági teljesítmény zömét kitevő *euróövezet* ismét jóval a világszerte meghaladó mértékű visszaesést szenved

el, hasonlóan a 2008-2009-es válsághoz. De vajon a fejlett világ többi térségéhez képest is jelentős az ütemkülönbség, különösen középtávon? És ami ezzel összefügg: miként alakul majd az európai értékalkotó képesség abban a sajátos helyzetben, amely a koronavírus-válság után előáll?

A járvány első hulláma után közzétett prognózisok szóródása mutatja a bizonytanság nagy fokát. Az Európai Bizottság 2020 nyári számítása az euróövezet GDP-jének 2020-as alakulására -8,7%, 2021-re 6,1 %. A Nemzetközi Valutalap 2020 nyári előrejelzése még pesszimistább volt: az euróövezet évi visszaesését 10.2%-ra tette, az Egyesült Államok recesszióját 8%-ra, ami nagymértékben eltér az OECD 1. táblázatban bemutatott számításaitól. Továbbá az IMF adatai szerint a válságévet nem követi „felpattanás”, mert az amerikai esetben a nagy visszaesést 5% alatti növekedés, a még súlyosabbnak kalkulált euróövezetet pedig „csupán” 6%-os korrekció követi: ez utóbbi békeidőben ragyogó növekedési teljesítmény lenne, ám az üzenete az, hogy az elemzők szerint bőven a 2022-es esztendőre tolódik a válság előtti output-szint újbóli elérésre mind az Egyesült Államokban, mind Európában. Az euróövezetet illetően a Fitch Ratings 2020 őszi prognózisa 9% csökkenést jelzett 2020-ra és 5,5%-os növekedést 2021-re: a mértékek különböznek, de a folyamatok alakja megegyező.

Kiinduló megjegyzésünk értelmében a számok részletesebb elemzése csekély haszonnal járna; jelen elemzésnek nem is az a célja, hogy szaporítsa a konjunktúra-előrejelzések számát.² A nagyfokú bizonytalanságnak betudhatóan a megismert tényadatok birtokában, a korábbi válságok és „szokványos” üzleti ciklusok ismeretében meglepően jelentős a szóródás magára a 2020-as válságévre és a rákövetkező esztendőkre vonatkozó projekciókban. A felvázolt pályák szóródását nyilván nem annyira a modellek specifikációjában meglévő eltérések, mint a kiváltó nem-gazdasági sokk alakulására és a helyzetre adott társadalmi-gazdasági válaszokra vonatkozó feltételezések okozzák. E feltevések mögött viszont olyan társadalmi, gazdasági, technológia folyamatok húzódnak meg, amelyekkel minden mélyebb elemzésnél számolnunk kell. A továbbiakban azokat a tényezőket vizsgáljuk meg, amelyek feltehetően a leginkább kihatnak az európai gazdaság lehetséges fejlődési pályáira.

AZ EURÓPAI PROJEKT ÁTALAKULÁSA – ELÁGAZÁSI LEHETŐSÉGGEL/ VESZÉLLEL

Az üzleti gazdasági életet övező bizonytalanságnak csupán egyik forrása a pandémiás helyzet és annak sok lehetséges kimenetele. A társadalmi-gazdasági folyamatok elemzésében – kimondva vagy implicit módon – a koronavírus tartós jelenlétével és az ahhoz való társadalmi alkalmazkodással számolt a kutatói, intézményi prognóziskészítők többsége. A 2020-as válságév során gyakorlatilag ki lehetett zárni, hogy valami nagyhatású vakcina nyomán teljesen visszatér az európai élet a pandémia előtt keretek közé. Ami viszont a társadalmi és gazdasági-üzleti alkalmazkodás mikéntjét, hatékonyságát illeti, ebben megoszlottak az elemzői vélemények.

² A magyar gazdaság középtávú fejlődési pályájáról 2020 tavaszán készült elemzés a Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaság- és Társadalomstatistikai Elemző és Kutató Központ keretein belül [Bod és társai, 2020].

A járványkezelést és a pandémiás veszélyekkel való együttélést illetően négy főbb témakör szerepel itt a továbbiakban.

- Az első vizsgálati tényező, amely az európai fejlődési pálya szempontjából különösen lényeges: a nemzetközi és különösen az európai *termék- és tényezőpiacok nyitottságának* ügye, vagy megfordítva, a protekcionista tendenciák alakulása.
- Második: az európai térség, annak országai milyen módon képesek és hajlandók befojgadni a *digitalizáció és a mesterséges intelligencia* (AI) kulcsszavaival leírható technológiai megoldásokat.
- A két folyamat átfed a *termelési láncok átalakulásával*.
- A negyedik kritikus tényező, amely a gazdasági pálya szempontjából a leginkább meghatározó, az Európai Unió belső kohéziójának ügye, ideértve a brit kiválás következményeit, az európai unió peremvidékek helyzetének alakulását.

E négy vonatkozáson túl számos olyan globális folyamat azonosítható, amely kihat a kontinens gazdasági-társadalmi pályájára, ilyen a nemzetközi biztonságpolitikai átrendeződés, a migrációs folyamatok, a klímaváltozásból adódó kihívások. A világpolitika keretek alakulása szempontjából kulcsfontosságú az Egyesült Államok és Kína közötti viszony. Ezeknek a folyamatoknak a lehetséges alakulását minden gazdasági szcenárióban valami módon figyelembe kell venni, azonban Európa és a kontinens zömét kitevő Európai Unió önmagában nem tudja alakítani azokat; elsősorban a megatrendekhez való alkalmazkodási képessége határozza meg a jövőjét.

A gazdasági kilátások elemzése során számot kell vetni azzal, hogy noha az amerikai és a kínai gazdaság is nyitott, de hozzájuk képest az Európai Unió sokkal jobban függ a javak és szolgáltatások jelenlegi (viszonylagos) szabadságától. A kereskedelmi háború felé sodródás ezért az európai gazdaság és a tagállamok nagy többsége számára súlyosabb fenyegetés, mint a másik két szereplő esetében – miközben az EU folyamatalkító képessége kisebb. Ennek az aránytalanságnak okán az EU számára a működőképes világkereskedelmi rendszer megmaradása a külső bizonytalansági tényezők egyike, nem pedig döntési kérdés.

Az „európai projekt” megnevezés azokra a jellemzőkre utal, amelyek a gazdasági rendszer és működés fő irányjaival kapcsolatosak, és amelyeket illetően van döntési helyzet, és léteznek döntési képességek az EU intézményei szintjén vagy meghatározó tagállamainál. A projekt megnevezést lehet túlzónak minősíteni annyiban, hogy a szóhasználat projektgazdát és menedzselést implikál; ebben a szorosabb értelemben valóban vitatható a szóhasználat. Ám az EU fejlődési útját szokás úgy jellemezni *Jean Monnet* maximája nyomán, hogy az az egymást követő válságokra adott válaszokból alakul ki valamilyen módon³. Az intézményi rendből, a tagállamok nagy számából, eltérő adottságaikból adódóan valójában nem jelölhető ki olyan személy vagy intézmény, amely tudatosan indítana és végigvinne egy konkrét projektet. Mégis használható a projekt elnevezés, amennyiben a kríziseken túljutó (és rendszerint komoly belső ellentmondásokat tovább hurcoló) közösség rendszeresen kitermel olyan együttes megoldást, amely hosszabb-rövidebb ideig keretül szolgál a fejlődéshez a rákövetkező szakaszban.

Az Európai Unió intézményei előbb *lisszaboni stratégia* néven tettek közzé hosszú távú gazdaságstratégiát, amely a 2000 és 2010 közötti időszakra szól. Annak középpontjában az EU

³ „L'Europe se fera dans les crises et elle sera la somme des solutions apportées à ces crises” [Monnet, 1976]

gazdasági versenyképességének erősítése és a foglalkoztatás növelése állt. Majd az *Európa 2020* stratégia következett a fenntarthatóbb, a társadalmi befogadást jobban szolgáló növekedés céljaival. Ezek a foglalkoztatásra, az oktatásra, a kutatásra és innovációra, a társadalmi befogadásra és a szegénység enyhítésére, valamint az éghajlatváltozás elleni küzdelemre és az energiaügyre irányultak.

A valóság ez esetben is átírta a sok egyeztetéssel kialakított, általánosságokban gazdag dokumentumok ígéreteit, ám az nem meglepő. A *lisszaboni stratégia* elfogadásakor híre sem volt a 2007-es „subprime”-fejleményeknek, mint ahogy az *Európa 2020* program sem tudott felkészülni és felkészíteni a pandémiára. Mindkét válság nyomán végbementek előtte vitatott, de eldöntetlen folyamatok; ilyen volt Görögország pénzügyi kimentése, amely érdemi reformot hozott az európai közösség működésében, és a déli tagállamok államkötvényeinek az Európai Központi Bank általi masszív felvásárlása. Ezek jelezték a tartalmi elmozdulást, még ha a governance-vonatkozások csak később társultak is ahhoz. Ugyanakkor a *brit kiválás* és újabb éles törésvonalak (észak-dél, valamint keleti peremvidék és a többiek között) figyelmeztetnek arra, hogy a nem szimmetrikus megrázkódtatások komoly társadalmi következményekkel járhatnak.

A NÉGY SZABADSÁG HELYREÁLLÍTÁSA

A koronavírus-járvány 2020 elején mély, az európai politikai nyilvánosság előtt feldolgozatlan sebet ejtett az addigi hivatalos európai projekten azzal, hogy az egészségügyi szükséghelyzet bejelentésével számos tagország kiviteli tilalmat jelentett kritikusnak nyilvánított gyógyszerekre és gyógyászati eszközökre, konzultáció nélkül zárt le határokat, nyújtott közösségi szintű engedélyezés nélküli állami támogatásokat. Ezzel valójában a korábbi évtizedek során elért közösségi vívmányok azonnali, hirtelen felfüggesztése történt meg, amire 2020 őszén az unió helyzetéről szóló beszédében az Európai Bizottság elnöke visszafogottan utalt, inkább az EB szerepét kiemelve: „Amikor a tagállamok lezárták a határokat, zöld folyosókat nyitottunk az áruszállítás számára. Amikor több mint 600 000 európai a világ különböző pontjain rekedt, az EU hazahozta őket. Amikor néhány ország exporttilalmat rendelt el a kritikus egészségügyi termékek tekintetében, mi véget vetettük a korlátozásnak és biztosítottuk, hogy az egészségügyi felszerelések eljussanak oda, ahol szükség van rájuk. (...) Mindezt úgy értük el, hogy számos dolog tekintetében nem rendelkezünk hatáskörrel.” [von der Leyen, 2020]. Az eredeti európai integrációs projekt négy alapszabadságának sokszoros sérelme csak közvetve jött szóba: „Helyre kell állítanunk a négy szabadságot –teljeskörűen, minél hamarabb. Ebben a központi elem a szabad mozgást biztosító schengeni térség teljes körű működőképessége.” [von der Leyen, 2020:5]

A határok lezárása, a schengeni rendszer hirtelen felfüggesztése a jogi és politikai vonatkozásokon túl súlyos gazdasági ügy is, két kulcsvonatkozásban. A termékáramlatok keresztül-kasul szövik a tagországokat, és a bonyolult *termelési láncolatok működőképességének* elemi feltétele a tagállamok közötti határok spiritualizálódása. A magországok és a peremvidék között három évtized alatt kialakuló munkamegosztási rend egésze kerülne veszélybe a nemzeti határok akár részleges vagy időleges visszaállásával. A másik kockázati tényező a *határon keresztül ingázás* kiterjedtsége: számos ország (így különösen a KKE-térség) számára a napi ingázás a társadalmi-gazdasági modell része lett [Mennino-Wulff, 2020]. A szabad mozgás az európai modell mellett szóló talán legerősebb érv a közvéleményben.

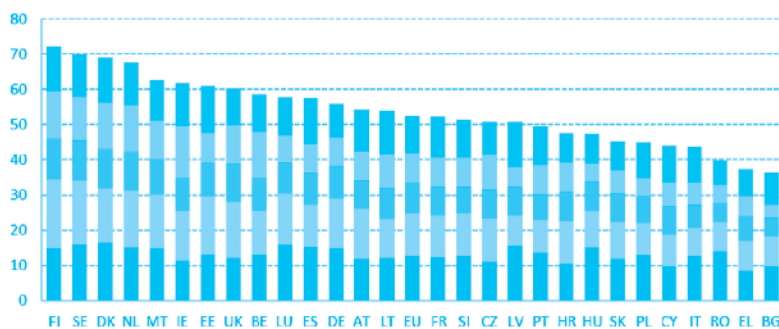
A továbbiakban a koronavírus-járvány utáni korszak európai projektjének meglétét és mibenlétét, és így a gazdasági pályaváltozatok közös jellemzőjét illetően az a feltételezésünk,

hogy a krízisre adott első, közgazdasági értelemben mondhatni atavisztikus válaszokat követően a 2020-as év derekára megalkotott második válaszreakció (Next Generation EU-NGEU) szel-leme jelzi majd a közösség további haladási irányát. Ez a fejlődési minta távol van az optimálistól, és inkább illeszkedik a Monnet-i értelemben vett problémamegoldási gyakorlatba („solutions apportées à ces crises”). Amennyiben viszont a globális gazdasági, egészségügyi, klimatikus kihívásokra, valamint az epidémia utáni helyreállítási feladatra szűk nemzeti keretek között akarnak választ adni (amelyek szükségszerűen gyenge hatékonyságúak, egymás erőfeszítéseit lerontók lesznek), akkor az olyan törést hoz az európai projekt fejlődési pályájában, amelynek gazdasági és egyéb hatásait csak találgatni lehetne.

HELYTÁLLÁS A DIGITÁLIS ÁTMENETBEN

A digitalizáció jóval a pandémiás helyzet kialakulása előtt stratégiai vonatkozásnak számított az európai gazdaságokban, ám 2019 végéig még más okokból. A fokozatosan kifejlődő munkaerőhiány és a gazdasági szerkezetet átforgató („disruptív”) technológiák gyors globális elterjedése jól előrelátható módon tette szükségessé az új technológiai irányzatokhoz való gyors csatlakozást. Európa nemzetközi versenyképességének összefüggéseire, az új ipari forradalom globális hatásaira reagált az EU-szintű iparpolitikai program, amelynek 2020 tavaszán a koronavírus-járvány hirtelen drámaian új jelentőséget adott [EB, 2020]. A bizottság által megfogalmazott iparstratégiai célok csúcán az ökológiai és digitális átállás állt. A járványhelyzetben mindez új hangsúlyt kapott. Az emberi kéz által közvetített munkafolyamatok, a fizikai jelenlétet feltételező termelési és szolgáltatási tevékenységek járvány szempontú kockázatosága még fontosabbá tette a gépesítést, automatizálást, a folyamatok távirányításának ügyét, a távmunkában és a távoktatásban való részvétel képességét. A digitális felkészültség területén az európai országok egy része a világ élvonalába tartozik (ez főként az északi országokra igaz), de e téren is elég nagy eltérések mutatkoznak, amint azt a digitális gazdasági és társadalmi (DESI) index jelzi.

2. ábra Az EU tagországainak digitalizáltsági (DESI) mutatója, 2020

Forrás: EB (2020)

Az öt komponens (az ábrán alulról felfelé): a hálózatok összekapcsoltsága, a humán tőke, az internethasználat, a digitális technológiák integráltsága, a digitális közszolgáltatások fejlettsége. Ezek alapján feltűnő, hogy a déli államok – Spanyolország kivételével – az EU átlaga alatt talál-

hatók, Olaszország mögött csak Románia, Görögország és Bulgária áll. A járvány miatti „nagy társadalmi leállás” nyomán beálló gazdasági visszaesés mértékét több tényező is formálta, de bizonyosan ezek közé tartozik a digitális világra való viszonylagos felkészületlenség tudásban, technológiában, az állami működés digitális (és általános) korszerűsége vonatkozásában. A dokumentum bemutatja azokat a komoly országonkénti különbségeket, amelyek az információs kommunikációs technológiai (ICT) szektorban dolgozók száma, a szektornak a GDP-hez való hozzájárulása tekintetében fennállnak az EU országai között – egyfelől az északi és a balti országok, és másfelől a déli periféria országai között [EC, 2020:106-107]. Ezek a modernizációs szakadékok különösen nagy jelentőséget kaphatnak a koronavírus-válság utáni termelészerkezeti változások felgyorsulása idején.

Az Európai Bizottság adatai szerint a tagállami adatokból kirajzolódó uniós képnek az is része, hogy az európai ICT-szektor aránya a GDP-t tekintve nem sokkal marad el a meghatározó térségek (Egyesült Államok, Kína, Japán) mögött. Az európai foglalkoztatottak átlagos termelékenysége e szektorban elmarad ugyan az amerikaitól, de jól meghaladja a kínait [EC, 2020:108]. A szuperszámítógépek nemzetközi klubjában Európa némileg lemarad az első két térség mögött, de a digitális fejlettség sok egyéb indikátorát tekintve nem hátrányos a helyzete.

Egészében az ökológiai és digitális átállás programja adekvátnak mondható a globális helyzet ismeretében, és kevésbé voluntarista, mint amilyen a lisszaboni program volt annak idején. A 2020 nyarán elfogadott pénzügyi csomag (NGEU) méretét és összetételét tekintve tényleges támaszt ad ehhez gazdaságstratégiai irányhoz. A tagállamok közötti objektív különbségekből, és a divergáló nemzeti pályákból fakadó veszélyek azonban ugyanúgy fennállnak, mint az EU korábbi időszakában. Ami nagy különbség: a 750 milliárdos alap (Helyreállítási és Rezilienciaépítési alap – RRF) legnagyobb része a tagállamok gazdasági helyreállítását és reformját szolgálja, és mérete 2018-as árfolyamon számolva 672,5 milliárd eurót tesz ki, a teljes hitelforrás (360 Mrd euró) és a támogatási csomag zöme társításával [European Council, 2020]. Lényeges, hogy a nemzeti felhasználási programokban kidolgozandó alapcélok a következők: a környezeti fenntarthatóság és a megújuló energiaprogram támogatása, a termelékenység javítása, makrogazdasági stabilitás, a potenciális növekedés erősítése, munkahelyteremtés, a szociális méltányosság javítása, a digitális átállás felgyorsítása háztartásokban, közigazgatásban, a gazdaság és társadalom válságállóképességének javítása (ipari csúcstechnológiák fejlesztése, az oktatási rendszer támogatása). Ezek a célok és a hozzájuk rendelt pénzeszközök minden korábbinál erősebb közösségi támogatást adnak az adott kor kihívásainak megfelelő cselekvéshez.

VALÓBAN ÁTRENDÉZŐDNEK AZ ÉRTÉKLÁNCOK EURÓPÁBAN?

Az üzleti körökben már régóta téma, hogy számos ágazatban kritikus komponensekből túl nagy a függés egyetlen beszállítói körtől, ami önmagában kockázati forrás. Kína, mint a legjelentősebb beszállító, már 2020 előtt is egyre vitatottabb státuszba került, egyrészt a növekvő bérköltségek, másrészt a külföldi cégek szellemi tulajdonának megőrizhetősége okán, és mindehhez társult 2016 után az addig lappangó nemzetközi kereskedelmi feszültségek növekedése. 2020 kora tavaszi termelésleállása, amely Európában elsősorban a járműipari, elektronikai, gyógyszeripari termelésre hatott ki például a járványtól különösen súlyosan érintett Olaszországban, sajátos aktualitást adott az ügynek. Már az is megfogalmazódott az első hetek hírei alapján, hogy a nemzetközi kapcsolattartás megnehezülése, a túl hosszú és sok áttételes termelési láncokkal járó kockázatok növekedése véget vethet az általunk ismert globalizált termelési rendnek [Farrel &

Newman, 2020].

A válságév tényleges folyamatainak fényében a korai szakaszban felmerülő félelmekkel szemben inkább azt lehetett kimondani, hogy a nemzetközi kereskedelmi folyamatok rövid távon figyelemre méltó rugalmasságot mutattak [UNCTAD, 2020]. Ez azonban nem teljesen megnyugtató üzenet, és értelmezéséhez figyelembe kell venni azokat a termelési, innovációs és szervezeti folyamatokat, amelyek már jóval a pandémia kitörése előtt megjelentek, majd 2020 során hirtelen lökést kaptak. A kereskedelmi kapcsolat viszonylag gyors visszaállásának okai között ugyanis az is megtalálható, hogy a vállalkozásoknak rövid távon nem sikerült alternatív beszerzési, ellátási csatornákat találni. Sőt, talán az üzleti döntéshozók nem vették mindenhol számba azokat a megatrendeket (a gazdasági nacionalizmus erősödése, a környezeti fenntarthatóság kérdése és az új ipari forradalomból fakadó gyors átrendeződés), amelyek tartósak kihatnak a termelési láncok alakulására [Zhan et al., 2020]. Azzal is számolni kell, hogy az erős versenyben álló vállalkozások továbbra is kénytelenek leszorítani költségszintjüket, és ahhoz nem mondhatnak le a leggazdaságosabb beszerzési források felkutatásáról és a megfelelő munkafázisok kiszervezéséről.

Amint a vállalati stratégiák elemzése mutatja, a cégek többféle módon alkalmazkodnak a már manifesztálódott vagy csupán anticipálható ellátási kockázatokhoz: a kiszervezett tevékenységek egy részének visszatelepítésével („reshoring”); tevékenységük diverzifikálásával; a terméklánc újraformálásával („replication”), a regionalitás révén [Zhan et al., 2020:4]. Különösen az EU déli és keleti peremén levő gazdaságok szempontjából izgalmas a kérdés, hogy a termelési láncok folyamatban levő átrendeződése milyen formát ölt. Ha a nagy nyugat-európai iparvállalatok a szoros értelemben vett visszatelepítés mellett döntenek, vagyis a peremtérségek „feje felett” az anyavállalathoz kerülnek vissza jelentős lánc-elemek, az negatív foglalkoztatási folyamatot indítana el az európai periférián. Ha viszont a korábbi hosszú láncú termékek replikálása nyomán kevesebb és egyenként nagyobb hozzáadott értékű szakaszra bontják a láncolatot, és a logisztikai és politikai kitettség csökkentése érdekében az európai térségbe, de nem szükségszerűen az eredeti német, francia, holland vállalatközpontba visznek vissza egy sor tevékenységet, akkor a mediterrán, de főleg a KKE-országok esélyei igen jók.

Itt azonban esélyekről, és nem bizonyosságról van szó, hiszen a tényleges visszatelepítésnek komoly infrastrukturális, szakképzettségi, jogbiztonsági feltételei vannak: az Egyesült Államok által erőteljesen kezdeményezett visszatelepítési akciókból Latin-Amerika valamennyit profitált, de a nemzetközi versenyképességi előfeltételek igen szigorúak [EIU, 2020]. A magyar gazdaság szempontjából is csak esélyről van szó: a lehetséges hazai telephelyek versenyeznek az európai déli országok és az új tagországok városaival, térségeivel. Ami pedig munkaerőpiacunk szempontjai felől nézve eleve aggasztó: a robotizáció és a mesterséges intelligencia gyors terjedése a peremvidéken szükségszerűen sok állást vesz el a következő évek során [Hausman, 2020].

Számos üzleti jelentés tanúskodott 2020 elején arról, hogy jelentős tevékenységek indultak meg már eddig is az európai térség felé. A lokációs döntések azonban jellemzően az üzleti ciklus mélypontját követő időszakban szaporodnak meg és válnak ismertté. Mindenesetre az uniós iparstratégiai dokumentumban megjelent az ajánlások között: „*Európának az olyan forradalmi technológiák révén, mint például a háromdimenziós nyomtatás, a lehető legnagyobb mértékben ki kell aknáznia a lokalizáció lehetőségét is annak érdekében, hogy a gyártás egyes ágazatokban minél inkább visszakerüljön az EU-ba.*” [EB, 2020:5]. Ez nem tekinthető csupán hangzatos, de gyakorlati okokból megvalósíthatatlan kezdeményezésnek, mivel eleve erős regionális jellege van az európai mag-gazdaságokból kiinduló értékláncoknak. A francia jegybank felmérése rámutat,

hogy az amúgy globális láncolatot működtető francia cégek főként az európai térségen belül szervezik ki a tevékenységeiket [Berthou–Carluccio–Gaulier, 2020].

Területenként azonban eltérő mértékű a kontinensen túli ellátási kitettség, és van, amely vagy nem számolható fel, vagy csak hosszabb időtávon túl lehet túljutni a túlzott kitettségen, és ott rövid távú megoldásokkal is kell élni. Erre is reagált az EB elnöke, amikor arra tért ki, hogy „Stratégiai készleteket kell felhalmoznunk, hogy kevésbé függjünk az ellátási láncoktól – elsősorban a gyógyszeripari termékek tekintetében”. [von der Leyen, 2020:3]

A LEGFONTOSABB: HOGYAN ALAKUL EURÓPA KOHÉZIÓJA?

Veszélyhelyzetben felerősödik a politikusok aktivitása, amit ilyenkor az elbizonytalanodott lakosok jobban is igényelnek; a politikai legitimáció pedig szavazóktól, vagy más szemszögből, a nemzeti kereteken belülről származik. Ez önmagában erőteljesebbé teszi a tagállami vonatkozást, mint szokásos viszonyok között. Arra is láttunk példát, hogy a járványügy miatti különleges helyzetben néhány kormány a szükségeset meghaladó igényt támasztott a hatalom iránt; a „power grab” elsősorban az ország belső viszonyait torzíthatja, de ugyanúgy sértheti az európai közösséget létrehozó és feletté tevő vívmányok érvényesülését is.

A feltételezett nemzeti érdek melletti harcos kormányzati kiállásból könnyű átcslúzni a protekcionizmus vétkébe, vagy csak egyszerűen olyan helyi, nemzeti járványügyi szabályozásba, amely jelentős munkaerőpiaci rétegeket hoz hátrányos helyzetbe otthon és a szomszéd országokban. Ezért kellett az Európai Unió helyzetéről szóló beszédben elhangoznia egy erős üzenetnek: „helyreállítandó a szabad mozgást biztosító schengeni térség teljes körű működőképessége” [von der Leyen, 2020:5].

Ugyanakkor a 2020 júliusában elfogadott hétéves költségvetés és 750 milliárd eurós helyreállítási csomag egyértelmű elmozdulás a közös költségvetési politika irányába, így értékelik a kockázati és stratégiai elemzők is [pl. Wilkin, 2020; ING, 2020]. A hosszú távú közös adósságvállalás különösen nagy támogatást jelent azoknak a tagállamoknak, amelyek messze vannak az EU vagy néhány erős pénzügyi helyzetű tagállam (Németország, Hollandia) AAA-osztályzatú kockázati besorolásától, így nemzetközi kötvénykibocsátási kondícióik sokkal rosszabbak lennének (Olaszország, Magyarország, Románia, Horvátország).

Önmagában az a döntés, hogy jelentős méretű közös adósságot vállal az EU, a tagállami adósság egy része közössé vált, ezzel precedens lett az egyedi államadósságok „mutualizálása”, amelyről hosszú időn át folyt eredménytelen szakmai vita. Az RFF mérete alapján a 2011-ben felállított Európai Pénzügyi Stabilitási Alap (European Financial Stability Fund–EFSF) csak halvány előképnek számít.

Ugyanakkor az összeg nagysága, a jelentős támogatási elem különösen fontossá teszi mindazon érveket, amelyek már 2020 nyara előtt megfogalmazódtak: világos kondicionalitás és folyamatos ellenőrzés szükséges a közösség pénzének felhasználásában [Eisl–Tomay, 2020]. A közös hitelfelvételből következően a tagállamok tartós elkötelezettséget vállalnak, és el kell kötelezni magukat a szabályok szerinti gazdálkodás és a távlati visszafizetés dolgában. Továbbá az EU önálló jövedelmi forrásainak a kibővítése is nélkülözhetetlen.

A közös pénzügyi tehervállalás kemény felelősségi szabályok és erős költségvetési kontroll nélkül nyilvánvaló kockázatokat hordozna, és elrejtetheti a jövő generációra váró visszafizetési terhek mértékét, amint ezt jegybanki vezetők szóvá is tették. A *Bundesbank* elnöke felidézte, hogy a helyreállítási alap (RRF) a válságban leginkább érintett tagállamok megsegítése mellett a

jövőbeli sokkok elleni védekezést is szolgálja, ám a sokkviselési képességhez további reformok is kellenek, és a Bizottságnak a korábbiaknál határozottabban kell eljárni a pénzügyi szabályok betartatásában. Majd aggodalmait fogalmazta meg: *”... egyfajta adósságillúzió fejlődhet ki, ha az EU adósság nem jelenik meg a nemzeti statisztikában, és visszafizetése a távoli jövőbe tolódik el. Ebből az a benyomás keletkezhetne, hogy az európai szintű adósság valami módon nem is számít, vagy ki lehet kerülni a kellemetlen pénzügyi szabályokat”* [Weidmann, 2020:15].

Itt ismét aszimmetrikus viszonyok állnak elő, mivel a *nettó befizetőkre* a korábbi évtizedekben megszokottnál nagyobb pénzügyi teher hárul, így erős és közvetlen az érdekeltségük a közösséget, mutualizált adósság elköltésének folyamatos ellenőrzésében. A *nettó kedvezményezett* országok társadalmi a déli és a keleti periférián elvileg szintén érdekeltek a pénzek hatékony elköltésében, de már a *kormányok* motivációi lehetnek nagyon is mások: az alapok felhasználásának szabadsága önmagában érték a hivatalban levők számára, különösen akkor, ha klientúrájukat abból (is) akarják támogatni.

Objektíven a déli és keleti tagországok nyernek a legtöbbet a közös pénzeszközök felhasználásából, ám a közös költségvetés súlyának megnövekedése, és az EU nemzetközi versenyképességi pozícióinak erősítéséhez szükséges programok végig vitele a korábinál szorosabb együttműködést feltételez a kormányok között – miközben az európai periférián néhány ország politikai vezetése a nemzeti hatáskörök visszavételét, de mindenképpen a további elmélyülési folyamat megállítását hirdette meg. Ezen a ponton tehát folyamatos és jelentős politikai érdekütközés áll fenn. Ennek alakulását nehéz előre látni, holott a 2020-ban körvonalazódó európai projekt működőképessége múlik rajta.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berthou, Antoine, Juan Carluccio, Guillaume Gaulier (2020): Global value chains and the challenge of Covid-19. Banque de France, Post No. 177. 08/13/2020. <https://blocnotesdeleco.banque-france.fr/en/blog-entry/global-value-chains-and-challenge-covid-19>
- Bod P. Á.–Cserhádi Ilona–Takács Tibor (2020): Középtávú előrejelzés a makrogazdaság és az államháztartás folyamatairól. BCE, Gazdaság- és Társadalomstatisztikai Elemző és Kutató Központ. 2020. április. <https://www.parlament.hu/documents/126660/5181504/BCE>
- Economist Intelligence Unit (2020): Will Latin-America take advantage from supply chain shifts? <https://www.eiu.com/n/campaigns/will-latin-america-take-advantage-of-supply-chain-shifts/>
- Eisl, Andreas – Mattia Tomay (2020): European Debt Mutualisation. Jacques Delors Institute. Policy Papers 255. July 2020. https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2020/07/PP255_European-debt-mutualisation_Eisl_EN.pdf
- Európai Bizottság (2020): Új európai iparstratégia. Brüsszel. 2020. március <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0102>
- European Union (2020): European Economic Forecast. Institutional Paper 132. July 2020. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip132_en.pdf
- European Commission (2020): The Digital Economy and Society Index (DESI). <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>
- European Council (2020): Conclusions. 21 July 2020 <https://www.consilium.europa.eu/media/45109/210720-euco-final-conclusions-en.pdf>
- Farrel, Henri – Abraham Newman (2020): Will the Coronavirus End Globalization as We Know

- It? Foreign Affairs, March 16, 2020. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2020-03-16/will-coronavirus-end-globalization-we-know-it>.
- Fitch Ratings (2020): Global Economic Outlook. September 2020 <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/global-economic-outlook-september-2020-07-09-2020>
- Gill, Indermit - Homi Kharas (2007): An East Asian renaissance: ideas for economic growth. Washington DC: The World Bank.
- Guiso, Liugi & Paola Sapienza & Luigi Zingales (2014): Monnet's Error? LSE Europe in Question Discussion Paper Series. 83/2014 <https://www.lse.ac.uk/european-institute/Assets/Documents/LEQS-Discussion-Papers/LEQSPaper83.pdf>
- Hausman Róbert (2020): A globális ellátási láncok átalakulása a dolgozóiparban a koronavírus-járványkövetkeztében. Hitelintézeti Szemle, 19. évf. 3. szám. 2020. szeptember. <https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/hsz-19-3-e1-hausmann.pdf>
- IMF (2020): World Economic Outlook Update June 2020. A Crisis Like No Other, An Uncertain Recovery. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020>
- ING (2020): The economic impact of Europe's audacious recovery plan. <https://think.ing.com/articles/the-eu-recovery-and-resilience-fund-a-first-look-at-the-economic-impact>
- Meijerierink, Gerdien – Bram Hendriks – Peter A. G. van Bergeijk (2020): Covid-19 and world merchandise trade: Unexpected resilience . VOXEU. 02 October 2020. <https://voxeu.org/article/covid-19-and-world-merchandise-trade>
- Mennino, Raffaella & Guntram B. Wolff (2020): As the Coronavirus spreads, can the EU afford to close its borders? Bruegel Post, February 27, 2020 <https://www.bruegel.org/2020/02/as-the-coronavirus-spreads-can-the-eu-afford-to-close-its-borders/>
- Monnet, Jean (1976): Mémoires, Paris, Fayard *L'Europe se fera dans les crises et elle sera la somme des solutions apportées à ces crises*
- OECD (2020): Interim Economic Outlook September 2020 <https://www.oecd.org/economic-outlook/september-2020/>
- Ritter, Zacc & RJ Reinhart (2020): Germany Secures Its No. 1. Leadership Ranking. Gallup Blog. July 31, 2020. <https://news.gallup.com/opinion/gallup/316562/germany-secures-no-leadership-ranking.aspx>
- UNCTAD (2020): World Investment Report. Geneva. <https://worldinvestmentreport.unctad.org/world-investment-report-2020/>
- Von der Leyen, Ursula (2020): Értékelő beszéd az Unió helyzetéről az Európai Parlament plenáris ülésén. Brüsszel, 2020. szeptember 16. https://ec.europa.eu/hungary/news/20200916_state_of_the_unionspeech_hu
- Weidmann, Jens (2020): Calling on the government. Deutsche Bundesbank. Speech delivered at the Übersee-Club Hamburg. 2 September 2020. <https://www.bis.org/review/r200904a.htm>
- Wilkin, Sam (2020): European Politics after COVID-19. How will the EU's new recovery fund reshape the business and political risk environment in Europe. Willis Towers Watson Plc. 8 September 2020 <https://www.willistowerswatson.com/en-GB/Insights/2020/09/european-politics-after-covid-19>
- Zhan, James – Richard Bolwijn – Bruno Casella – Amelia U. Santos-Paulino (2020): Global value chain transformation to 2030: Overall direction and policy implications. <https://voxeu.org/article/global-value-chain-transformation-decade-ahead>